

Kärppä Sonja

Varhaisiän musiikkikasvatus lapsen empatian kehittymisen tukena

Kandidaatintutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Varhaiskasvatuksen koulutus
2019

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

Varhaisiän musiikkikasvatus lapsen empatian kehittymisen tukena (Sonja Kärppä)

Kandidaatintutkielma, 30 sivua

Huhtikuu 2019

Tämän kandidaatintutkielman tarkoitus oli selvittää, miten varhaisiän musiikkikasvatus tukee lapsen empatian kehittymistä. Empatian ja vuorovaikutustaitojen merkitys on viime aikoina korostunut. Varhaisiän musiikkikasvatus voi olla yksi tärkeä keino lapsen empatian edistämisessä. Vuorovaikutuksellinen musiikkitoiminta voi kehittää lapsen empatiaa luontevalla tavalla, sillä musiikki on universaali kieli, joka on luonteeltaan sosiaalista. Musiikki on yhteisöllisyyteen tähtäävää toimintaa, joka yhdistää ihmisiä heidän taustoistaan riippumatta. Lapsen ei tarvitse osata viestiä sanallisesti voidakseen kokea empatiaa. Musiikkia empatian kielenä tulisi korostaa yhä enemmän ja musiikin ja empatian yhteyttä olisi syytä tutkia lisää.

Tutkielmassani määrittelin keskeiset käsitteet, jotka ovat empatia ja varhaisiän musiikkikasvatus. Toteutin tutkielmani kuvailevana kirjallisuuskatsauksena. Tutkimuskysymykseni oli seuraava: Miten varhaisiän musiikkikasvatus tukee lapsen empatian kehittymistä? Tutkimus osoitti, että varhaisiän musiikkikasvatuksella on tärkeä rooli lapsen empatian kehittämisessä. Aiempi tutkimus osoittaa, että musiikki ja empatia ovat vahvasti yhteydessä toisiinsa ja lapsen empatia voi kehittyä jo lyhyen musiikkijakson aikana. Jotta tuloksista saadaan pysyviä sekä saadaan ne ulottumaan myös musiikillisen kontekstin ulkopuolelle, varhaisiän musiikkikasvatuksen tulisi olla hyvin suunniteltua, pitkäjänteistä ja tavoitteellista. Musiikkitoiminnan tulisi olla vuorovaikutteista, toiminnallista sekä leikinomaista ja sisältää kosketusta ja läheisyyttä. Monipuolinen musiikkitoiminta sisältää yhteismusisointia, laululeikkejä, musiikin kuuntelua sekä vuorovaikutteista keskustelua. Lapsella tulisi olla mahdollisuus myös luovaan musisointiin.

Avainsanat: empatia, varhaisiän musiikkikasvatus, musiikki

Sisältö

1	Johdanto	4
2.	Tutkimuksen toteutus ja tavoitteet	6
3.	Keskeiset käsitteet	8
3.1.	Empatia	8
3.1.1.	<i>Empatia kehittyvänä prosessina</i>	9
3.1.2.	<i>Empatian merkitys</i>	11
3.2.	Varhaisiän musiikkikasvatus	12
3.2.1.	<i>Varhaisiän musiikilliset oppimisympäristöt</i>	13
3.2.2.	<i>Tavoitteellisuus ja suunnitelmallisuus</i>	14
4.	Musiikin ja empatian yhteys	16
4.1.	Musiikki: empatian kieli	16
4.2.	Musiikki yhteisöllisyyteen tähtäävänä sosiaalisena toimintana	17
4.3.	Musiikkitoiminnan vaikutus empatiaan	19
4.4.	Empatiaa edistävä musiikkitoiminta	20
5.	Pohdinta	24
	Lähteet	27

1 Johdanto

Tutkin tässä kandidaatintutkielmassani varhaisiän musiikkikasvatuksen vaikutusta lapsen empatian kehittymiselle. Sanomalehti Kaleva uutisoi vähän aikaa sitten kansakuntia vertailevasta tutkimuksesta, jossa kerrottiin suomalaisten kuuluvan maailman vähiten empaattisiin kansakuntiin (Kallio, 2016). Suomessa toteutettavalla varhaisiän musiikkikasvatuksella voi olla mahdollisuus muuttaa tätä asemaa parempaan suuntaan. Musiikkikasvatuksen asemasta ja merkityksestä ollaankin 2000-luvulla keskusteltu kiivaasti ja keskustellaan edelleen (Louhivuori, 2011, 11). Voisiko varhaisiän musiikkikasvatusta olla enemmän ja voisiko sillä olla enemmän annettavaa ja mahdollisuuksia lapsen empatian kehittymisen näkökulmasta?

Itse olen yllättävän vähän nähnyt tavoitteellista ja suunnitelmallista musiikkikasvatusta toteutettavan varhaiskasvatuksen kontekstissa, vaikka musiikkia pystyy kuitenkin vaivattomasti liittämään kaikkeen toimintaan spontaanisti tai suunnitellusti (Ruokonen, 2007, 73). Opettajan opintojen myötä musiikin sosiaalinen, ja sitä kautta empaattinen ulottuvuus, on alkanut kiinnostaa entistä enemmän ja sitä onkin musiikkikasvatuksen opinnoissa korostettu. Valitsin tämän aiheen myös siitä syystä, että itselleni musiikki on aina ollut tärkeä osa elämääni ja koen, että musiikki voi antaa paljon. Empatiakasvatusta pidän myös erittäin tärkeänä, ja haluankin sitä tulevana varhaiskasvatuksen opettajana toteuttaa omassa työssäni. Empatian ainutlaatuisuus on siinä, että sen avulla kokemukset voivat ylittää yksilöiden välisiä rajoja (Aaltola & Keto, 2018, 7).

Tutkimusaiheeni on ajankohtainen, sillä nykyään kiinnitetään yhä enemmän huomiota vuorovaikutustaitojen merkitykseen opiskelussa ja työelämässä (Kauppila, 2006, 13). Lähivuosina empatia on saanut tutkijoiden parissa huomattavaa huomiota keinona ymmärtää “psykologisten ja henkisten ilmiöiden joukkoa” ja se kiinnittää yhä enemmän huomiota musiikkipsykologian ja musiikkikasvatuksen kentällä (King & Waddington, 2017, 1). Yhdistän empatian ja musiikkikasvatuksen tutkielmassani, sillä musiikki on universaali kieli, joka on luonteeltaan sosiaalinen ja vuorovaikutuksellinen ja täten se voi olla tehokas väline sosiaaliselle vuorovaikutukselle (Rabinowitch, Cross & Burnard, 2012, 484; Elliot, 2014, 52). Nykyisessä monikulttuurisessa ja alati muuttuvassa maailmassamme musiikki voi toimia siltojen rakentajana ja yhteisymmärryksen lisääjänä ihmisen välillä (Lindeberg-Piironen & Ruokonen, 2017, 5). Musiikki on pohjimmiltaan vuorovaikutusta ja se voi liittyä kaikkeen

vuorovaikutukseen jo pienillä lapsilla, alusta alkaen (Karppinen, Puurula & Ruokonen, 2007, 10).

Aiheeseen tutustuessani huomasin, että siitä tehty tutkimus Suomessa keskittyy lähinnä kouluikäisiin lapsiin, kun taas sitä nuoremmilla lapsilla sitä on tutkittu melko vähän. Lisäksi tutkimus musiikin vaikutuksesta sosiaalisten taitojen kehitykselle on saanut vähemmän huomiota osakseen kuin tutkimus musiikin vaikutuksesta muun muassa älykkyyden kehitykselle (Hallam, 2010, 278). Musiikkia ja empatiaa on tutkittu erillisinä mutta niiden suoraa yhteyttä toisiinsa ei ole vielä tutkittu tarpeeksi (King & Waddington, 2017, 2).

Tutkielmani rakentuu siten, että aluksi esittelen tutkimuksellisia lähtökohtiani sekä kerron tutkielmani tavoitteet. Sen jälkeen määrittelen tutkielmani keskeiset käsitteet ja siirryn käsittelemään aiheeseen liittyvää aiempaa tutkimusta. Pohdinta -osiossa teen johtopäätöksiä tutkimuksen tuloksista sekä arvioin omaa tutkimusprosessia. Lisäksi pohdin mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

Pyrin tässä kandidaatintutkielmassa vastaamaan seuraavaan tutkimuskysymykseen:

1. Miten varhaisiän musiikkikasvatus tukee lapsen empatian kehittymistä?

2. Tutkimuksen toteutus ja tavoitteet

Toteutan kandidaatintutkielmani kuvailevana kirjallisuuskatsauksena, joka on yksi yleisimmin käytetty kirjallisuuskatsauksen muoto. Se on ilman tiukkoja ja tarkkoja sääntöjä luotu yleiskatsaus, jossa käytetyt aineistot ovat laajoja eivätkä aineiston valintaa rajaa metodiset säännöt. (Salminen, 2011, 6.) Tavoitteena on Denneyn ja Tewksburyn (2012,1) mukaan tuottaa kattava katsaus aiheeseen liittyvästä aiemmasta tutkimuksesta. Tavoitteena on Salmisen mukaan myös kehittää jo olemassa olevaa teoriaa, rakentaa uutta teoriaa sekä arvioida teoriaa. Kirjallisuuskatsauksen tarkoituksena on tunnistaa, arvioida ja tiivistää valmiina olevia ja julkaistuja tutkimusaineistoja, joita tutkijat, tiedemiehet ja käytännön asiantuntijat ovat tehneet. Katsaus perustuu alkuperäisestä korkealaatuisesta tutkimustyöstä tehtyihin johtopäätöksiin. Kuvailevan kirjallisuuskatsauksen avulla pystyy kuvaamaan tutkittavaa aihetta laaja-alaisesti. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus toimii itsenäisenä metodina, joka voi kuitenkin tarjota uusia tutkittavia ilmiöitä. Kirjallisuuskatsauksen on täytettävä tieteen metodille asetettavat yleiset vaatimukset, joita ovat muun muassa julkisuus, kriittisyys, itsekorjaavuus ja objektiivisuus. Tieteellisten tulosten tulee olla julkisia ja tiedeyhteisön taholta kriittisesti arvioitavissa. (Salminen, 2011, 1, 3, 5-6.)

Hyödynnän tutkielmassani sekä suomalaista että kansainvälistä tieteellistä lähdekirjallisuutta. Käyttämäni lähdekirjallisuus koostuu pääosin tieteellisistä artikkeleista ja kirjoista. Pyrin löytämään lähteitä, jotka ovat oleellisia tutkielmani aiheen kannalta. Olen käyttänyt tieteellisten artikkeleiden ja kirjojen lisäksi myös yhtä opasta (Kauppila, 2008), sillä se toi empatian määrittelyyn monipuolisempaa tarkastelukulmaa. Olen pyrkinyt hyödyntämään mahdollisimman uutta sekä kansainvälistä kirjallisuutta. Suurin osa käyttämästäni kirjallisuudesta on 2010-luvun paikkeilta. Vuonna 1993 toteutettua Mirja Kalliopuskan ja Inkeri Ruokosen tutkimusta olen käyttänyt siksi, koska tutkimus empatian ja varhaisiän musiikkikasvatuksen yhteydestä liittyy suoraan tutkimuskysymykseeni.

Tutkielman luotettavuutta lisää uusien, tieteellisten ja kansainvälisten lähteiden lisäksi lähteiden välinen vuoropuhelu (Alasuutari, 2011, 78). Eskolan ja Suorannan mukaan tutkimuksen eettisyyteen riittää se, että tutkija tunnistaa eettisten kysymysten problematiikan. Tutkielman tekemisessä täytyy ottaa huomioon oma rehellisyys sekä tiedon hankintaprosessiin liittyvät eettiset kysymykset, kuten tekijänoikeudet. (Eskola & Suoranta, 1998, 39-40.)

Tutkielmani tavoitteena on tuottaa tietoa aiheesta kasvatustieteen ammattilaisille käytännön työhön sekä saada aiheelle lisää näkyvyyttä. Tutkimuksen teko on samalla oppimistapahtuma myös itselle (Kiviniemi, 2018, 62). Tutkielman tekoprosessin aikana opin paljon itseäni kiinnostavasta aiheesta. Prosessin aikana tulee kuitenkin tiedostaa omat esioletukset ja arvostus aihetta kohtaan. Omat intressit väistämättä vaikuttavat tutkimuksen luonteeseen mutta on syytä muistaa, että vaikka aihe on itseä kiinnostava ja läheinen, siihen täytyy ottaa riittävää etäisyyttä ja mahdollisimman monipuolinen tarkastelukulma (Kiviniemi, 2018, 62, 64; Eskola & Suoranta, 1998).

3. Keskeiset käsitteet

Tässä osiossa määrittelen tutkielmani keskeiset käsitteet, jotka ovat varhaisiän musiikkikasvatus ja empatia. Nämä käsitteet ovat tutkimuskysymyksessäni ja ovat oleellisia tutkielmani kannalta. Koko tutkielmani koostuu näistä kahdesta käsitteestä ja ne nousivat jatkuvasti esiin käyttämässäni lähdekirjallisuudessa. Koska määrittelemäni käsitteet ovat suhteellisen laajoja ja niitä on vain kaksi, on syytä määritellä ne kattavasti.

3.1. Empatia

Lähivuosina empatia on saanut tutkijoiden parissa huomattavaa huomiota keinona ymmärtää psykologisten ja henkisten ilmiöiden joukkoa, joihin sisältyy kommunikaatio, sosiaalinen vuorovaikutus, tietoisuus ja tunteet. Empatian tutkimuksen historia on sekä moninainen että värikäs ja se pitää sisällään lukuisia ristiriitaisia määritelmiä sekä käsitteitä eri tieteellisillä ei-tieteellisillä aloilla. (King & Waddington, 2017, 1.) Laurence pitää empatian käsitettä jokseenkin pulmallisena. Yhtä oikeaa empatian määrittelyä ei välttämättä voida löytää, sillä empatia on erilaista eri ihmisillä. Empatian selitykset saattavat myös vaihdella eri tilanteissa. (Laurence, 2017, 11-12).

Empatian käsite liitetään monesti sympatian käsitteeseen, vaikka ne tulisi erottaa toisistaan (King & Waddington, 2017, 1; Elliot & Silverman, 2015, 156). Laurencen mukaan sympatia on ”psykkinen mekanismi”, jonka avulla voidaan ottaa osaa toisten tunteisiin ja jotka johtavat hyväksymisen ja hylkäämisen tunteisiin. Hän pitää sympatiana enemmänkin mielikuvituksellisena tekona kuin suorana aistien havaintotoimintana tai kykyä käsittää toisten tunteita. (Laurence, 2017, 17.) Empatia edellyttää Kalliopuskan ja Ruokosen mukaan aina sitä, että vuorovaikutustilanteeseen otetaan ”psykologisesti välimatkaa”. Sympatia sen sijaan edellyttää tilanteen ”tunteellista jakamista”. Täten sympatia on enemmänkin subjektiivista, kun taas empatiaan kuuluu selkeämmin objektiivisuus. (Kalliopuska & Ruokonen, 1993, 131.)

Yleisesti empatia liitetään sekä kykyyn jakaa toisen kokemaa tunnetilaa että kykyyn kohdata toisen ihmisen kärsimystä (Kauppila, 2006, 186). Empatia on asettumista toisen asemaan, jotta toisen rooli tai näkökulma voidaan ymmärtää. Toisen roolin tai näkökulman ottaminen edellyttää toisen ihmisen tunteiden jakamista, tai samanaikaisesti kykyä luontaiseen välittämiseen, prososiaaliseen toimintaan (toiminta, jolla on myönteisiä seurauksia toisten

ihmisten hyvinvoinnille) tai altruistiseen käyttäytymiseen (epäitsekkäs toiminta toisten ihmisten hyväksi). Vaikka luontainen välittäminen, prososiaalinen toiminta ja altruistinen käyttäytyminen eivät kuitenkaan ole käsitteellisesti samoja ja omaavat erilaiset neurologiset perusteet, ne voivat silti korreloida toistensa kanssa tai johtaa toinen toisiinsa. (Laurence, 2017, 13.)

Filosofit ja psykologit ovat tunnistaneet kahden tyyppistä empatiaa. Empatiaa, jonka avulla ihminen voi jakaa sellaisen ihmisen tunteita, jonka lähellä hän on tilanteessa ja jonka tunteet hän voi havaita sekä empatiaa, jonka avulla ihminen voi laittaa itsensä toisen asemaan ymmärtääkseen älyllisellä tasolla hänen tilannettaan. Tämä älyllinen taso voi sisältää myös tunne-elementtejä. Tällä tasolla ihminen on kykenevä tunnistamaan toisen mielentilaa. Tämä filosofien ja psykologien kehittämä empatian kahtiajako on saanut lähiaikoina myös neurotieteellistä tukea. (Ockelford 2017, 40.) Empatia on eräänlainen sisäinen ymmärrys, joka eroaa ulkoisesta havainnosta mutta kuitenkin liittyy siihen. Mutta vaikka ihminen voi ymmärtää toisen näkökulman ja asettua hänen asemaansa, hän ei voi siltikään tuntea tilanteessa täysin samalla tavalla kuin toinen. (Laurence, 2017, 21.)

Rabinowitchin ym. mukaan toisen emotionaalisen tilan ymmärtäminen on empatian tunnusmerkki; kyky tuottaa emotionaalisia ja kokemuksellisia vastauksia muiden tilanteisiin, jotka lähentelevät heidän omia vastauksiaan sekä kokemuksiaan. Tunnusmerkkinä voidaan pitää myös toisten tunteiden tiedostamista ja tunnistamista. Empatian voidaan täten katsoa pitävän sisällään sekä kognitiivisia että tunnepitoisia elementtejä. (Rabinowitch ym., 2012, 485.) Kauppila mainitsee kognitiivisten ja emotionaalisten tekijöiden lisäksi myös havaintotoimintaan liittyvät tekijät. Empatian yksi tärkeä tunnekomponentti on sosiaalinen sensitiivisyys eli herkkyys havaita toisen tunteita. Kognitiivisena elementtinä on ajattelu, toisen tunteiden arviointi sekä viestinnän käyttäminen empaattisessa vuorovaikutuksessa. (Kauppila, 2006, 186.)

3.1.1. Empatia kehittyvänä prosessina

Empatiaa pidetään Laurencen (2017, 12) mukaan paitsi kognitiivisena ja tunnepitoisena prosessina myös mielikuvituksellisena ja viestinnällisenä prosessina. King ja Waddington (2017, 1) pitävät sitä prosessina, jossa sisäisesti jäljitellään jonkin objektin tai yksilön liikkeitä ja ilmaisuja. Prosessissa olennaista on myös se, että toisen näkökulmaa pyritään ymmärtämään ja vastaamaan siihen. Se voi tapahtua tiedostetusti tai tiedostamattomasti.

(Elliot, 2015, 156.) Empatia alkaa kehittyä pienillä lapsilla imitaatiolla ja jäljittelyllä, joka johtaa käsitykseen, että muut ihmiset ovat kuin “minä” ja jos he käyttäytyvät samalla tavalla kuin “itse”, heidän mielentilansa ovat samat kuin “itsellä” (Ockelford 2017, 40). Lapset ovat Rabinowitchin ym. (2012, 486) mukaan keskellä prosessia, jossa heidän emotionaaliset ja erityisesti empaattiset valmiudet kehittyvät. Vauvalla empatia alkaa kehittyä jaetusta yhteisestä kokemuksesta (Ruokonen, 2007, 77). Viiden vuoden ikäisenä lapsi omaksuu kykyä kuvitella muiden ihmisten kokemuksia ja vaikuttaa niihin (Cross, Laurence & Rabinowitch, 2012, 339). Kalliopuskan ja Ruokosen (1993, 135) tutkimuksessa tuli esille, että 6-7 vuoden iässä empatia kehittyy lapsella luonnostaan. Laurence (2017, 27) puolestaan huomasi tutkimuksessaan, että lapsilla on sisäinen halu löytää tapoja olla empaattinen toistensa kanssa.

Kalliopuska ja Ruokonen näkevät empatian kokonaisvaltaisena prosessina, joka sisältää kognitiiviset, tunnepitoiset, kinesteettiset ja fyysiset osatekijät. Prosessissa useat eri osatekijät, kuten fyysinen ja kinesteettinen tai kognitiivinen ja tunteellinen, voivat toimia samanaikaisesti. Empatia edellyttää sensitiivisyyttä ja on ihmissuhteissa esillä niin herkällä tavalla, että sitä voidaan pitää jopa luovana, intuition perustuvana prosessina. Empatian prosessissa henkilö sivuuttaa omat ajatuksensa ja asettuu toisen henkilön rooliin yrittääkseen tuntea tämän käsitykset. Henkilö tekee havaintoja toisen ihmisen näkökulmasta yrittäen samaistua hetkellisesti hänen rooliinsa. Tämän hetkellisen samaistumisen jälkeen henkilö palaa omaan itseensä ja prosessoi kognitiivisesti toisen ihmisen näkemyksiä. Näin hän voi toimia toisen hyväksi. Kalliopuska ja Ruokonen huomauttavat, että todellisella empatialla on aina positiiviset tarkoitusperät sekä päämäärät. (Kalliopuska & Ruokonen, 1993, 131.)

Empatia näyttäisi tutkimuksen valossa olevan synnynnäinen ominaisuus (Elliot, 2015, 156). Kauppilan mukaan empatiaa voidaan myös oppia, sillä sosiaalisen oppimisteorian mukaan empatia omaksutaan samoin kuin muutkin käyttäytymistavat. Hänen mukaansa empatian oppiminen on sosiaalisen vuorovaikutuksen oppimista. Kognitiivinen kehityspsykologinen näkemys olettaa, että empatiakyky kehittyy samaan tapaan kuin muutkin kognitiiviset taidot. Olennaista empatian oppimisessa on roolien tiedostaminen. (Kauppila, 2006, 186-187.) Kalliopuskan ja Ruokosen (1993, 136) mielestä empatiakasvatusta pitäisi korostaa enemmän kasvatus- ja opetustyössä.

3.1.2. Empatian merkitys

Miksi empatian tunne sitten on niin tärkeää sekä yksilön että yhteiskunnan kannalta? Monet kirjailijat pitävät empatiaa isoimpana motivaationa altruismille. Tutkijat ovat yhtä mieltä siitä, että empatia ja sympaattinen huoli ovat prososiaalisen toiminnan kannalta merkittäviä. Huolehtimisen ja surullisuuden tunteet avuttomia kohtaan voivat edeltää auttamista, jakamista tai lohduttamista. (Rabinowitch ym., 2012, 494.) Empatia voi johtaa ystävälliseen käyttäytymiseen sekä kykyyn ratkaista ristiriitatilanteita rakentavasti. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (myöhemmin Vasu) velvoittaa harjoittelemaan lasten kanssa asettumista toisen asemaan, tarkastelemaan asioita eri näkökulmista sekä selvittämään ristiriitatilanteita rakentavasti. Lapsia ohjataan ystävällisyyteen ja hyviin tapoihin. Yhteistyöhön perustuva toiminta antaa mahdollisuuksia harjoitella vuorovaikutus- ja ilmaisutaitoja eri tilanteissa erilaisten ihmisten kanssa. Tällainen toiminta vahvistaa lapsen sosiaalisia taitoja, ja mahdollisesti myös empatiaa. (Vasu, 2016, 23.)

Empatia rakentaa siltoja erilleen ajautuneiden yksilöiden ja ryhmien välille sekä mahdollistaa yhteenkuuluvuuden kokemuksen laajentamisen oman lähipiirin ulkopuolelle. Empatia on keskeistä yhteiskunnallisesta näkökulmasta, koska se auttaa toimimaan sosiaalisesti ja sitä kautta tukee yhteisöllisyyden, vastavuoroisuuden sekä elämää mahdollistavan yhteistyön kehittymistä. (Aaltola & Keto, 2018, 7-8.) Empatia on kulttuurisesti riippuvainen sen ilmentymisestä sekä ilmentämisestä. Empatia on kehittynyt kapasiteetti osallistua ja mukautua toisten tunteisiin. Tämä kapasiteetti on kulttuurisesti täsmennetty ja se on ilmaistu tai tukahdutettu tietyissä sosiaalisissa ja moraalisisissa yhteyksissä. (Laurence, 2017, 12.)

Empatiaa kehittämällä toimintaa voi synkronoida siihen suuntaan, että kaikkien hyvinvointi tulee turvatuksi. (Aaltola, 2017, 20.) Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet (myöhemmin Esiops) velvoittaa ohjaamaan lapsia tunnistamaan omia tunteitaan, toimimaan ystävällisesti toisia kohtaan ja ratkaisemaan rakentavasti ristiriitatilanteita. Heidän kanssaan tulee käsitellä ystävyyttä ja toisten kunnioittamista. (Esiops, 2014, 35.) Ilman empatiaa ihmisen itsekäs käyttäytyminen vahvistuu ja tätä kautta myös ryhmän koheesio ja yhteistyö heikentyvät (Elliot, 2015, 156). Sosiaalisten suhteiden muodostamisessa, ylläpitämisessä sekä yhteisten tavoitteiden eteen työskentelyssä empatia on jopa välttämätöntä, sillä sen avulla kyetään selittämään omaa ja muiden käyttäytymistä sekä havaitsemaan nopeasti muiden tunnetiloja. Empatialla on myös selkeä evolutiivinen rooli; se auttaa toimimaan muiden

puolesta, olemaan muille moraalisesti läsnä. (Aaltola, 2017, 20-21.) Aaltola ja Keto (2018, 7) pitävät sitä moraalin yhtenä perustana.

3.2. Varhaisiän musiikkikasvatus

Varhaisiän musiikkikasvatus käsittää 0-8-vuotiaat lapset. Musiikkikasvatus on aina vuorovaikutteista, johon kasvattaja ja kasvatettavat osallistuvat. Vuorovaikutus perustuu vastavuoroisuuteen ja kokemusten vaihtoon. (Lindeberg-Piiroinen & Ruokonen, 2017, 19.) Kasvatustyön perustana tulee olla käsitys kasvatuksen päämääristä, jotka heijastuvat käytäntöihin (Lindström, 2011, 109). Vasun mukaan kasvatus voidaan määritellä toiminnaksi, jonka myötä kulttuuriset arvot, tavat ja normit välittyvät, muovautuvat ja uudistuvat. (Vasu, 2016, 21.) Musiikkikasvatuksen filosofia pyrkii selvittämään, mikä on se asia mitä nimenomaan musiikin avulla pystyy opettamaan paremmin kuin muiden aineiden avulla (Lindström, 2011, 109). Musiikkikasvatus ei ole kuitenkaan ainoastaan musiikillisen tavoitteelliseen oppimiseen tähtäävää toimintaa, vaan se voidaan ymmärtää paljon laajempänä kasvatuksellisenä kokemuksena; musiikki toimii yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa, jossa se toimii lapsen koko maailmankuvan rakentajana. (Lindeberg-Piiroinen, Ruokonen & Pantu, 2017, 344).

Varhaiskasvatuksessa toteutettavalla musiikkikasvatuksella tuetaan lapsen kokonaisvaltaista kehitystä ja edistetään lapsen oppimisedellytyksiä (Ruokonen, 2009, 22). Musiikkia voidaan käyttää kasvatuksessa kolmitahoisesti: kasvamiseen musiikillisessa ilmaisussa, musiikin tietämyksessä ja musiikin avulla. Musiikkikasvatus sisältää monia ilmaisumuotoja ja liittyy varhaiskasvatuksen tavoitteelliseen toimintaan omana pedagogisen toiminnan osanaan. (Ruokonen, 2017, 122.) Varhaisiän musiikkikasvatus rakentuu aina ympäröivään yhteiskuntaan sekä kulttuuriin (Vamory, 2016). Suomalainen musiikkikasvatus pohjautuu erityisesti Kodalyn, Suzukin, Jaques-Dalcrozen sekä Orffin musiikkipedagogisille suuntauksille (Lindeberg-Piiroinen ym, 2017, 355-356).

Musiikkikasvatuksessa kokonaisvaltaisuus, moniaistisuus, elämyksellisyys ja johdonmukaisuus on tärkeää (Lindeberg-Piiroinen & Ruokonen, 2017, 135; Ruokonen, 2017, 128). Vasuun on kirjattu, että lapsia tulee ohjata elämykselliseen kuuntelemiseen ja erilaisten ääniympäristöjen havainnointiin. Leikinomainen musiikillinen toiminta kehittää lasten valmiuksia hahmottaa musiikkia sekä äänen kestoa, tasoa, sointiväriä ja voimaa. Myös Esiopsiin on kirjattu samankaltaisia musiikkikasvatuksen tehtäviä. Lasten kanssa lauletaan,

loruillaan, kokeillaan erilaisia soittimia, kuunnellaan musiikkia ja liikutaan musiikin mukaan. Lapsille rohkaistaan käyttämään mielikuvitustaan ja ilmaisemaan musiikin herättämiä ajatuksia ja tunteita. Lasten tulisi saada kokemuksia myös musiikin tekemisestä yhdessä. (Vasu, 2016, 42; Esiops, 2014, 32.)

Taiteellinen kokeminen ja ilmaiseminen edistävät lasten oppimisedellytyksiä, sosiaalisia taitoja ja myönteistä minäkuvaa sekä antaa valmiuksia ymmärtää ja jäsentää ympäröivää maailmaa (Vasu, 2016, 42). Musiikki kuuluu kaikille ja jokaisella lapsella tulisi olla mahdollisuus saada kokea musiikista saatavia kokemuksia edellytyksensä mukaisesti (Ruokonen, 2007, 73). Varhaislapsuudessa saadut musiikilliset kokemukset ja varhaiskasvatuksen musiikkikasvatus ovat vahvana perustana lapsen musiikilliselle kasvuprosessille (Lindeberg-Piiroinen & Ruokonen, 2017, 89).

3.2.1. Varhaisiän musiikilliset oppimisympäristöt

Varhaisiän musiikkikasvatuksen kautta luodun musiikillisen oppimisympäristön tulisi Ruokosen mukaan olla sellainen, jossa lapsella on mahdollisuus musiikillisiin elämyksiin sekä onnistumisen ja oppimisen kokemuksiin. Lapsen ensimmäinen musiikkiympäristö tulisi luoda hänen ehdoillaan ja häntä ajatellen. Musiikillinen oppimisympäristö herkistää lasta kuunteluun ja rohkaisee ja kehittää häntä musiikilliseen itseilmaisuun. (Ruokonen, 2009, 22, 29.) Lapsen yksilöllinen kehitys on voimakkaasti sidoksissa lapsen kasvuympäristöön, sillä musiikillinen toiminta perustuu aina aiemmille kokemuksille ja niiden myötä kertyville taidoille ja valmiuksille (Lindeberg-Piiroinen & Ruokonen, 2017, 89). Vasun (2016, 2016, 42) mukaan erilaisia oppimisympäristöjä, työtapoja ja lähiympäristön kulttuuritarjontaa tulisi taidekasvatuksessa hyödyntää monipuolisesti.

Monipuolisessa musiikillisessa oppimisympäristössä lapsi oppii luonnostaan rikastamaan omaa kasvuprosessiaan musiikilla; hän saa musiikista ideoita ja sisällyttää musiikin eri muotoja leikkiinsä. Varhaisiän musiikkikasvatuksessa leikillä on suuri rooli. Musiikillista toimintaa ilmenee lapsen toiminnoissa monesti spontaanisti. (Lindeberg-Piiroinen & Ruokonen, 2017, 89.) Lapsen musiikillinen ajattelu kehittyy musiikillisiin kokemuksiin liitettyjen leikkien ja keksimisen kautta (Ruokonen, 2009, 23). Musiikin kautta syntyvät ilon ja mielihyvän kokemukset ovat merkittäviä lapsen kasvua ajatellen (Ruokonen, 2007, 81).

Varhaisiän musiikkikasvatusta voi toteuttaa musiikkileikkikoulujen, päiväkotien ja vauvamusikkileikkikoulujen lisäksi lapsen kanssa kotona, pienryhmätilanteissa tai erilaisissa leikkitoiminnan muodoissa (Lindeberg-Piironen, 2017, 64). Varhaisiän kasvuvuosien aikana päiväkoti on kodin ohella lapsen keskeisin musiikillinen ympäristö (Ruokonen, 2007, 73). Lapset voivat joissain tapauksissa osallistua varhaisiän musiikkikasvatukseen sekä päivähoiton varhaiskasvatukseen että musiikkileikkikoulutoiminnan yhteydessä (Ruokonen, 2017, 122). Musiikkikasvatuksella voidaan tukea kotien kasvatustehtävää sekä tasoittaa yksilöllisellä tavalla erilaisista taustoista johtuvia kokemuseroja (Ruokonen, 2009, 22). Varhaisiän musiikkikasvatuksen rikkaus on Marjasen (2011, 385) mukaan siinä, että erilaisista taustoista tulevien oppijoiden tiedot ja taidot voidaan hyödyntää rikkaana ja värikkäänä kokonaisuutena, tarjoten jokaiselle oppijalle mahdollisuus osallistua musisointiin omista taidoistaan lähtien.

3.2.2. Tavoitteellisuus ja suunnitelmallisuus

Musiikkikasvatuksen opetussuunnitelma on osa eheyttävää varhaiskasvatussuunnitelmaa (Ruokonen, 2017, 135). Varhaisiän musiikkikasvatus on tavoitteellista, tasolta toiselle etenevää (Marjanen, 2011, 388). Tavoitteellisessa musiikkikasvatuksessa käsitellään musiikin eri osa-alueita monipuolisesti ja siihen sisältyy paljon toistoja ja kertausta. Kasvattajan tulee suunnitella musiikkitoimintaa siten, että se tukee ja kehittää jokaisen lapsen musiikillista toimintaa. (Lindeberg-Piironen & Ruokonen, 2017, 89, 135.) Musiikkitoiminnassa eri tavoitealueet ja sisällöt liittyvät kokonaisvaltaisessa toiminnassa toisiinsa (Ruokonen, 2007, 81). Musiikkikasvatuksen ensisijaisena tavoitteena voidaan pitää lapsen kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin lisäämistä (Lindeberg-Piironen ym., 2017, 349). Louhivuoren (2011, 16) mukaan yhtenä tärkeänä perustana musiikkikasvatukselle voidaan pitää sen kautta opittavia sosiaalisia taitoja, kuten empatiataitoja.

Musiikkikasvatustoiminnan lähtökohtana ovat lasten mielenkiinnon kohteet ja tarpeet sekä heidän kasvuympäristönsä liittyvät merkitykselliset asiat. Musiikkikasvatuksen suunnittelulle ja toteuttamiselle luovat pohjaa varhaiskasvatuksen arvoperustaan pohjautuva toimintakulttuuri sekä monipuoliset musiikilliset oppimisympäristöt. Varhaisiän musiikkikasvatuksen tavoitteena on tarjota lapsille musiikillisiä elämyksiä, valmiuksia ja taitoja. (Ruokonen, 2017, 122-123.) Musiikillisen toiminnan tavoitteena on vahvistaa lasten kiinnostusta ja suhdetta musiikkiin (Esiops, 2014, 32; Vasu, 2016, 42).

Valtakunnallinen varhaisiän musiikkikasvattajien yhdistys on jaotellut varhaisiän musiikkikasvatuksen tavoitteita eri osa-alueisiin, joista yksi on sosiaalis-emotionaalinen alue. Pienten lasten musiikkikasvatuksessa on pääasiassa kyse lapsen kokonaispersoonallisuuden kasvun ohjaamisesta. (Vamory, 2016.) Musiikkikasvatus kehittää myös lapsen kognitiivisia, sosioemotionaalisia ja psykomotorisia valmiuksia (Ruokonen, 2007, 81). Musiikkikasvatus sisältää yksilöllisen ilmaisun lisäksi mahdollisuuksia yhteisölliseen vuorovaikutukseen (Ruokonen, 2017, 122). Seppänen, Tarvonen ja Lindeberg-Piiroinen kirjoittavat, että musiikkiliikunnassa voidaan tehdä harjoituksia, jotka opettavat erilaisia tapoja koskettaa toista ja tulla kosketuksi. Harjoitukset opettavat myös toisten huomioimista sekä ymmärtämistä; yksilöillä on erilaisia ominaisuuksia ja niitä pyritään arvostamaan. Tavoitteena ovat toisen ihmisen kohtaaminen, koskettaminen ja huomioiminen. (Seppänen ym., 2017, 277.)

Varhaiskasvatuksen tulee tavoitteellisesti tukea lasten musiikillisen ilmaisun kehittymistä (Vasu, 2016, 41). Päiväkodissa toteutettava musiikkikasvatus on osa varhaiskasvatussuunnitelmaa. Musiikkikasvatusta on mahdollista toteuttaa joka päivä erilaisissa arjen tilanteissa. Kasvattajalla on musiikkitoimintaa suunniteltaessa pedagoginen vastuu ja merkittävä rooli. Suomessa opettajan työ antaa suurta pedagogista vapautta suunnitella musiikkitoimintaa. Varhaisiän musiikinopettajalla on suuret mahdollisuudet toteuttaa innostavaa ja osallistavaa musiikkipedagogiikkaa, jossa lapset pääsevät mukaan suunnitteluun. (Lindeberg-Piiroinen ym., 2017, 357, 359.) Hyvin suunniteltu musiikkikasvatus mahdollistaa korkeatasoisen ja jatkuvasti kehittyvän musiikkikasvatustyön (Ruokonen, 2007, 81).

4. Musiikin ja empatian yhteys

Tässä osiossa selvitän empatian ja musiikin yhteyttä aiemman tutkimuksen pohjalta. Lapsen empatian kehittyminen on liitetty erityisesti musiikkikasvatukseen. Musiikkia ja tunteita tutkittaessa empatian käsite on läheisesti liitetty musiikkiin joko kehityksellisten häiriöiden tai kuuntelemisen ja esiintymisen kautta. (King & Waddington, 2017, 2.) Pyrin tässä tutkielman osiossa tuomaan esille aikaisempaa tutkimusta myös yleisesti musiikkikasvatuksen vaikutuksista empatian kehittymiselle. On tärkeä selvittää aluksi, miten musiikki ja empatia ovat yhteydessä toisiinsa, koska tämä tarjoaa lähtökohdat empatiaa edistävän musiikkitoiminnan tarkastelulle. Esittelen tämän osion viimeisessä luvussa empatiaa edistävän musiikkitoiminnan muotoja sekä kuvailen sen piirteitä. Tällä tuen tutkielman tavoitettani antaa kasvatusalan ammattilaisille työkaluja käytännön työhön.

4.1. Musiikki: empatian kieli

Ockelfordin artikkelista nousi esiin termi “musiikillinen empatia”. Se tarkoittaa hänen mukaansa empatiaa, joka syntyy musiikin kautta. Musiikillinen empatia, kuten empatia yleisestikin, voi olla kahden tyyppistä; tunnepitoista ja kognitiivista. Nämä ovat yhteydessä musiikin rakenteeseen ja sisältöön. Molempia vaaditaan johdonmukaisen musiikillisen viestin luomiseksi, jonka kautta “empatia voi kulkea”. Ockelfordin tutkimuksessa tehdyn analyysin tulokset osoittavat, että musiikillinen empatia voi todellakin esiintyä erillisenä ilmiönä, jossa on selkeitä kehitysvaiheita. Musiikillinen empatia kehittyy samalla kun musiikillinen ymmärrys lisääntyy. (Ockelford, 2017, 40, 42, 75.) Empatian kehittymisen kannalta musiikkikasvatuksen tulisi täten olla suunnitelmallista, tavoitteellista ja systemaattista. Musiikillisen ymmärryksen lisääntyminen edellyttää musiikkitoimintaa, joka on monipuolista, lapsilähtöistä sekä sisältää paljon toistoja. Empatian kehittymisen kannalta ei siis riitä, että musiikkikasvatusta toteutetaan satunnaisesti vain yksittäisinä tuokioina.

Kalliopuskan ja Ruokosen mukaan empatia ja musiikin kuuntelu ovat samankaltaisia prosesseja, sillä molemmissa “havainnoidaan tilanteita etäisyyden päästä”. Musiikkia kuunnellessa ihminen yleensä kokee tunteita mutta on silti havainnoijan roolissa, “etäisyyden päässä”. Tällöin musiikki ei välttämättä stimuloi tai kannustaa kuuntelijaa toimimaan omien tunteidensa mukaan. Koko tilanne, jossa musiikkia kuunnellaan, vaikuttaa musiikin kokemiseen. Kokemiseen vaikuttaa musiikin laatu, kuuntelijan omat kokemukset, ja koko

kuuntelutilanne. (Kalliopuska & Ruokonen, 1993, 132.) Varhaisiän musiikkikasvatukseen yksi osa-alue on kuuntelukasvatus ja lapsia tulisi ohjata elämykselliseen kuuntelemiseen. Kuuntelutilanteet tulisi suunnitella siten, että ne tukevat musiikkikasvatuksen tavoitteita. Musiikin kuuntelu voi aiheuttaa voimakkaita tunteita ja lapsi voi kokea empatiaa aistiessaan näitä tunteita, joita toisissa herää. Kuten Molnar-Szakacs (2017, 113) kirjoittaa, musiikki voi auttaa meitä pääsemään toisen ihmisen mieleen ja tunnistamaan hänen jaettua inhimillisyyttään. Lapset usein empatisoivat myös kuunnellessaan lauluja, joissa kerrotaan jonkin samaistuttavan hahmon tarinaa ja sen kokemia tunteita.

Musiikki siis pystyy synnyttämään laajan joukon tunteita kuulijassa ja se voi herättää vahvoja emotionaalisia reaktioita (Molnar-Szakacs, 2017, 112). Musiikin avulla myös emotionaaliset muistot voivat palautua mieleen. Musiikin kyky ilmaista ja välittää tunteita tekeekin siitä todella voimakkaan ärsykkeen. Useat teoriat musiikin aikaansaamista tunteista ehdottavat, että empatia voi olla osana musiikin aiheuttamia emotionaalisia reaktioita. Ihmisen/inhimillinen kyky mielikuviin mahdollistaa sen, että yksilö voi samaistua musiikkiin intiimillä tasolla. Empatia mahdollistaa sen, että musiikin voimakkaat tunnevaikutukset voidaan jakaa ja suurentaa ryhmän tasolle. Tunteiden kautta musiikilla on mahdollisuus luoda empaattisia yhteyksiä eri kulttuureista, paikoista ja ajasta tulevien ihmisten välille. Musiikki voi toimia universaalina empatian kielenä, sillä yksilöt voivat kommunikoida toisilleen sen herättämien tunteiden välityksellä, ilman yhteistä kieltä tai kulttuuria. On sanottu, että musiikki on todellakin empatian kieli. (Molnar-Szakacs, 2017, 97-98, 112-113.) Varsinkin nykyajan yhteiskunnassa, jossa monikulttuurisuutta kohdataan yhä enemmän, musiikin asemaa empatian kielenä tulisi korostaa.

4.2. Musiikki yhteisöllisyyteen tähtäävänä sosiaalisena toimintana

Musiikki voidaan ymmärtää toimintana, joka tähtää yhteisöllisyyteen. Siinä on Kirschnerin ja Tomasellon mukaan ominaisuuksia, jotka täyttävät inhimillisen halun jakaa tunteita, kokemuksia ja toimintaa muiden kanssa. Tämä saattaa selittää sen, miksi heidän tutkimuksessa olleet lapset olivat vahvemmin sitoutuneita toisiinsa yhteisen musisoinnin jälkeen, auttoivat toisiaan sekä toimivat yhteistyössä toistensa kanssa spontaanisti. Syy tähän voi olla se, että lapsilla on luontainen pyrkimys tuottaa musiikillista toimintaa ja nauttia siitä. Soittamisessa ääni ja toiminta yhdistyvät ja siinä korostuu jaettu pyrkimys toimia yhdessä "me-yksikkönä". Se kannustaa lapsia käyttäytymään yhteistyöhaluisemmin sekä

prososiaalisemmin toisiaan kohtaan. (Kirschner & Tomasello, 2010, 362-363.) Myös Cross ym. kirjoittavat, että musiikki sisältää, ilmaisee ja vahvistaa yhteisöllisyyden tunnetta. Musiikki saavuttaa tämän yhteisöllisyyden tunteen vahvemmin tunnepitoisen vuorovaikutuksen kuin rationaalisen vuorovaikutuksen kautta. (Cross ym. 2012, 338.)

Musiikki on sosiaalista toimintaa, jossa pystyy olemaan vuorovaikutuksessa monin eri tavoin ja empatia voi helpottaa näitä vuorovaikutustilanteita (King & Waddington, 2017, 2). Musiikissa on Hallamin (2010, 278) mukaan havaittu olevan siirtovaikutuksia, jotka liittyvät sosiaalisiin taitoihin ja tietoisuuteen muista. Joissakin tapauksissa musiikilla on todettu olevan kyky antaa autismin kirjoon kuuluvalla lapselle mahdollisuus ymmärtää toisen ihmisen ajattelua ja tunteita. Autismiin kirjoon kuuluvalla lapsella on yleensä vaikeuksia ymmärtää toisen tunteita tai mielentilaa. Musiikin avulla he voivat kuitenkin samaistua toiseen ihmiseen empaattisesti. Musiikkia on myös monesti helpompi ymmärtää kuin sanoja, jotka voivat olla vaikeita autistiselle lapselle. (Ockelford, 2017, 39.) Musiikki tarjoaa siis mahdollisuuden empatian kehittymiselle myös sanattoman vuorovaikutuksen kautta. Täten sillä on tärkeä rooli myös niiden lasten empatian kehittymisen kannalta, joilla on oppimisen vaikeuksia.

Musiikin sosiaalinen puoli edellyttää sensitiivisyyttä (herkkyyttä muiden tunteille) muiden ihmisten mielentiloja kohtaan. Musiikin sosiaaliseen puoleen sisältyy myös muiden ihmisten asenteet ja tunteet ja toiminnassa jaetaan yhteisiä päämääriä. Musiikki ilmentää ihmisten asenteita ja tunteita ja tämä tarjoaa perustan osallistua musiikin tekemiseen sekä refleksiivisesti (automaattinen prosessi ihmisen kyvystä sosiaaliseen vuorovaikutukseen) että reflektiivisesti (tietoisuus niiden ihmisten sisäisistä mielentiloista, joiden kanssa ollaan vuorovaikutuksessa). Aktiivinen osallistuminen musiikin tekemiseen auttaa mahdollistamaan omien mielentilojen jäsentämisen muiden soittajien kanssa ja johtaa empaattisempaan yhteisöön. Toiminnan vaikutukset voivat säilyä kauemmin kuin itse toiminta; musiikki voi toimia apuvälineenä, joka voi auttaa omaksumaan ”tottumuksen empatiaan”. (Cross ym., 2012, 340-341) Suunnitelmallinen, tavoitteellinen ja systemaattinen varhaisiän musiikkikasvatus voi tarjota lapselle empatian tottumuksen. Tavoitteena olisikin, ettei empatian kokeminen jäisi yksittäiseksi, vain musiikkitoiminnassa tapahtuviksi kokemuksiksi, vaan siitä tulisi tottumus, johon lapsi kasvaisi, ja pystyisi olemaan empaattinen myös musiikkitoiminnan ulkopuolella.

Joskus yhdessä soittaessa ihminen voi tuntea, että toinen soittaa yhdessä hänen kanssaan tunteellisella, intiimillä tavalla. Kun tällaisia empaattisia kokemuksia ilmaantuu, niitä

luonnehditaan musiikillisen vuorovaikutuksen “virtaamiseksi” (flowing). Se tuntuu siltä, kuin soittajat olisivat täydellisessä harmoniassa toistensa kanssa niin musiikillisesti kuin henkisesti. Samaan aikaan kun musiikkia tehdään yhdessä, improvisoidaan, sävelletään, luodaan, musiikilliseen prosessiin lisätään “luovuuden lisäulottuvuus”. Yhteisen, tunnepitoisen ja luovan toiminnan kokemuksen Cross ym. määrittelevät “empaattiseksi luovuudeksi”. (Cross ym., 2012, 341.) Empatia ja luovuus ovat näin ollen yhteydessä toisiinsa; luova musiikillinen toiminta voi kehittää empatiaa. Musiikkitoiminnan tulisi siis sisältää monipuolisesti mahdollisuuksia lasten luovalle musisoinnille sekä improvisaatiolle. Musiikillinen luovuus voi antaa mahdollisuuden lapselle, kollektiivisesti, paljastaa ja tunnistaa omaa empaattista potentiaalia (Cross ym., 2012, 351).

4.3. Musiikkitoiminnan vaikutus empatiaan

Tutkimusten mukaan pitkäkestoisella musiikkikasvatuksella on yhteys lapsen empatiataitojen kehittymiseen (Lindeberg-Piiroinen & Ruokonen, 2017, 19-20). Rabinowitchin ym. (2012, 494) tutkimus osoitti, että musiikki edistää lapsen empatiakykyä silloin, kun se koetaan ryhmän vuorovaikutustilanteessa. Pitkällä aikavälillä vain 12 tunnin empatian koulutusohjelmalla on huomattava positiivinen vaikutus empatian kehittämisessä. Empatiakasvatuksen jälkeen lasten empatia ja prososiaalisuus lisääntyivät Kalliopuskan ja Ruokosen tutkimuksessa huomattavasti. (Kalliopuska & Ruokonen, 1993, 131, 135.) Lapsen empatia voi kehittyä siis jo melko lyhyen ajan sisällä. Päämääränä olisi, että tulokset olisivat kuitenkin mahdollisimman pysyviä. Tämä vaatii pitkällä aikavälillä toteutettua, suunnitelmallista varhaisiän musiikkikasvatusta, jossa empatian kehittyminen on yhtenä tavoitteena.

Myös Kirschnerin ja Tomasellon tutkimuksessa selvisi, että yhteinen musisointi lisää 4-vuotiaiden lasten prososiaalista käyttäytymistä ja myöhempää yhteistyöhalukkuutta. Tutkimuksessa huomattiin, että yhteisen musisoinnin jälkeen lapset auttoivat myöhemmin järjestetyissä vuorovaikutustilanteissa toisiaan enemmän. Tilanteissa, joissa lapset päättivät olla auttamatta tai odottivat, että toisen ongelma ratkaistiin, musiikkiryhmän lapset tarjosivat useimmin sanallisia tekosyitä kuin ne lapset, jotka eivät olleet musiikkiryhmässä. Niissäkin tilanteissa, joissa lapset eivät auttaneet toisiaan, musiikkiryhmän lapset osoittivat vahvempaa empatiaa tai parempaa sosiaalista sitoutumista kuin ne lapset, jotka eivät olleet musiikkiryhmässä. (Kirschner & Tomasello, 2010, 355, 360.) Empatia ei siis välttämättä

esiinny tilanteessa suorina tekoina, vaan voi tulla ilmi myös sanallisesti tilannetta selitettäessä.

Musiikkiin ja empatiaan keskittyvät tutkimukset osoittavat, että ne esi- ja peruskoululaiset, jotka osallistuivat erityiseen musiikki-empatiaohjelmaan, jossa korostettiin empatian olemusta ja merkitystä, osoittivat ohjelman jälkeen suuria empatiatasoja. Rabinowitchin ym. tutkimuksessa huomattiin, että musiikkiryhmässä olleiden lasten empatiapisteet ja nousivat huomattavasti sekä pisteiden keskiarvo oli korkeampi verrattuna kontrolliryhmän lasten pisteisiin. Nämä tulokset vahvistavat emotionaalisen vuorovaikutuksen ja empatian yhteyden musiikkiryhmän vuorovaikutukseen. (Rabinowitch ym., 2012, 484, 486-487.)

Kalliopuskan ja Ruokosen (2012, 484) toteuttamassa musiikkiohjelmassa mukana olevilla lapsilla empatia, liittyen kykyyn huomata vihan tunteita, lisääntyi huomattavasti kontrolliryhmään verrattuna. Rabinowitch ym. havaitsivat, että vuorovaikutuksellinen musiikkiryhmässä toimiminen voi lisätä kapasiteettia emotionaaliseen empatiaan (emotionaalinen ymmärrys toisesta) myös jopa musiikillisen kontekstin ulkopuolella. Musiikkitoiminnan avulla voidaan siis tukea empatian kokonaisvaltaista kehittymistä. Tutkimuksessa tehdyt havainnot toivat uudella tavalla esiin musiikilliseen vuorovaikutukseen sisältyviä prosesseja ja korostavat musiikkiryhmän vuorovaikutuksen merkittävää potentiaalia empatian edistämässä. (Rabinowitch ym., 2012, 484.)

Rabinowitchin ym. artikkelissa termi “musiikkiryhmän vuorovaikutus” (Musical group interaction, MGI) nousi useasti esille. Sillä he tarkoittavat “monimutkaista sosiaalista ympäristöä, joka vaatii tiettyjä kognitiivisia taitoja, joiden kautta voidaan saavuttaa jaettuja psykologisia tiloja”. Ilmeistä on, että musiikkiryhmän vuorovaikutuksen perusominaisuudet näyttävät olevat merkityksellisiä empatian kannalta mutta saattavat olla tärkeitä myös emotionaalisen empatian kannalta. (Rabinowitch ym., 2012, 484-485.) Näistä musiikkiryhmän vuorovaikutuksen perusominaisuuksista kerron seuraavassa luvussa.

4.4. Empatiaa edistävä musiikkitoiminta

Millaista sitten on sellainen musiikkitoiminta, johon edellisessä kappaleessa esitettyihin tuloksiin on päästy? Kalliopuskan ja Ruokosen tutkimuksessa käytetyt musiikkitoiminnan muodot olivat laulaminen, soittimien soittaminen, musiikin kuuntelu, musiikkimaalaus, musiikillisten satujen ilmaisu ja keskustelu tuntemuksista, joita tilanteet heissä herättivät.

Kaikessa toiminnassa korostettiin kosketuksen sekä läheisyyden tärkeyttä ja tämä loi turvallisen ilmapiirin ja yhteenkuuluvuuden tunteen. Laulettujen laulujen sanoissa korostettiin toisen huomioon ottamista yhteistyötä. Yhdessä soittaminen ja laulaminen olivat tärkeässä roolissa. Yhdessä soittamisen ohessa harjoiteltiin myös orkesterin johtamista. Musiikki toimi lisäksi luovuuden virittäjänä maalatessa tai näytellessä. (Kalliopuska & Ruokonen, 1993, 134.)

Musiikilliset sadut ja niihin eläytyminen kehittävät lapsen itseilmaisua ja prososiaalisuutta sekä kykyä erottaa useita erilaisia tunnetiloja. Tilanteiden jälkeinen keskustelu ja analysointi antoi mahdollisuuden kertoa omista tuntemuksista ja ajatuksista. (Kalliopuska & Ruokonen, 1993, 134.) Musiikkia voidaan käyttää satujen elävöittäjänä ja tunteiden herättäjänä. Monesti varsinkin eläimistä kertovat sadut, joissa käsitellään eläinten tarinaa ja niiden kokemia tunteita, saavat lapsissa aikaan empatian kokemuksia. Näin voidaan harjoitella asettumista eläimen asemaan. Musiikki voi saduissa voimistaa tunteiden kokemista ja sitä kautta empatiaa. Empatiasta keskusteleminen nousi myös Rabinowitchin ym. (2012) artikkelissa esille. Voidaan siis sanoa, että musiikkitoiminnan jälkeisellä keskustelulla ja tilanteiden sanallisella analysoinnilla on myös tärkeä rooli empatian kehittämisessä. Aikuisella on tärkeä rooli keskustelun ohjaajana ja tunteiden sanottajana.

Rabinowitchin ym. tutkimuksessa koe- ja kontrolliryhmissä toteutettiin pelejä ja tehtäviä, jotka olivat molemmissa muuten samanlaisia, mutta musiikkiryhmässä niihin sisällytettiin myös musiikkia. Musiikkiryhmässä olevat lapset lauloivat tai sävelsivät lauluja empatiasta. Lapset suorittivat tutkimuksen alussa ja lopussa sarjan kokeita, jotka arvioivat heidän empatiakykyä ja kielellisiä taitoja. (Rabinowitch ym., 2012, 484, 486-487.) Kirschnerin ja Tomasellon tutkimukseen osallistuvat lapset osallistuiivat samanlaisiin yhteisiin aktiviteetteihin, jotka sisälsivät sekä lasten välisiä vuorovaikutustilanteita että aikuisten ja lasten välisiä vuorovaikutustilanteita. Myös tässä tutkimuksessa osa lapsista kuului musiikkiryhmään, joten heidän toimintaansa sisällytettiin yhteistä musisointia eli yhdessä laulamista, tanssimista ja soittamista. (Kirschner & Tomasello 2010, 355-356.)

Musiikillisessa toiminnassa lapsen kokonaisvaltaisen empatian kehittymisen kannalta fyysisellä harjoittelulla on Kalliopuskan ja Ruokosen mukaan keskeinen rooli. Lapsi kokee asiat kokonaisvaltaisesti ja kuuntelee musiikkia koko kehollaan. Liike kuuluu lapsen musiikin soittamiseen ja soittaminen on aina lapselle kokonaisvaltainen kokemus. Rytmin syke ja melodian liike stimuloivat pientä lasta omalla persoonallisella tavallaan. Kokemus ilmaistaan

eleillä ja kasvojen ilmeillä. (Kalliopuska & Ruokonen, 1993, 132.) Lapset ovat luonnostaan toiminnallisia ja fyysisen toiminnan kautta oppiminen tehostuu. Musiikkitoimintaa suunniteltaessa on tämä otettava huomioon. Kokonaisvaltaisessa musiikin kokemisessa lapsella tulisi olla myös vapaus ilmaista niitä tunteita, joita musiikkitoiminta hänessä herättää.

Yhteinen musiikin tekeminen, joka sisältää jaettuja tunnepitoisia kokemuksia, kuten yhteistyötä ja jäljittelyä, voi kehittää empatiaa (Molnar-Szakacs, 2017, 113). Musiikissa empatia rakentuu Rabinowitchin ym. mukaan ensinnäkin jäljittelyn kautta, jossa ihminen jäljittelee toisen soittajan liikkeitä sekä musiikillisia motiiveja mutta voi sen kautta mahdollisesti jakaa myös toisen “mielentiloja” ja tätä kautta kokea empatiaa. Yhdessä soittavien soittajien täytyy sopeuttaa omat rytminsä toisen rytmiin ja olla vuorovaikutuksessa toistensa kanssa saavuttaakseen harmonian. Tämä voi vahvistaa kuulijoiden, ja erityisesti soittajien, välistä yhteenkuuluvuutta sekä kykyä sopeutua toisen henkilön sisäiseen tahtiin ja tunnetiloihin. (Rabinowitch ym., 2012, 485.) Myös Crossin ym. mukaan jäljittely eli imitointi on musiikillisessa toiminnassa keskeinen elementti. Imitointia tapahtuu laulun, rytmin ja sävelasteikon kautta. Imitointi on keskeistä musiikin emotionaalisen havainnoinnin kannalta. Musiikkia voi kokea emotionaalisesti imitoimalla musiikin eri osia. Imitaatiolla näyttää olevan tärkeä tehtävä empatian kannalta, sillä se tarjoaa ensimmäisen persoonan kokemuksen muista, mahdollistaen sen, että voimme tunnistaa ja sisäistää heidän tunnetilansa. (Cross ym., 2012, 341.)

Crossin ym. mukaan yhteinen musiikin tekeminen vaatii myös seuraavia asioita. Kahden tai useamman itsenäisen rytmisen tapahtumasarjan synkronointi on erityisen merkittävä musiikin ominaispiirre. Se tekee musiikista erityisen tehokkaan, sillä se edistää ihmisten välistä synkronisaatiota sekä jaettuja pyrkimyksiä (jaettu intentionaalisuus). Jaettu intentionaalisuus on yksi keskeisimmistä tekijöistä puhuttaessa onnistuneesta osallistumisesta vuorovaikutukselliseen musiikin tekemiseen. Aito, esteettinen kokemus, jossa soittajat ovat täysin syventyneitä musiikkiin, voi auttaa sulauttamaan heidän yksilölliset pyrkimyksensä yhteisiin, jaettuihin pyrkimyksiin. Samaan rytmiin mukautuminen antaa mahdollisuuden mukautua myös fysiologisesti toiseen ihmiseen; se parantaa motorista koordinaatiota ja vahvistaa yhteenkuuluvuutta. Tällaisella synkronisaatiolla voi olla tärkeä vaikutus empatian kannalta; se edistää kykyä mukautua toisen henkilön sisäiseen tahtiin, muuttaa oma rytmi ja ottaa vastaan jonkun toisen erilainen tunnetila. Lisäksi yhteinen musiikin tekeminen vaatii joustavuutta, sillä musiikin eri osatekijät (rytmi, tahtilaji, harmonia, dynamiikka, kappaleen luonne) muuttuvat jatkuvasti. Joustavuutta tarvitaan myös siinä, kun vaihdetaan oma tunnetila

ja otetaan vastaan toisen tunnetila ja vastataan siihen. Näitä musiikillisen vuorovaikutuksen piirteitä korostava ympäristö voi vahvistaa empatian kehittymistä musiikin kautta. (Cross ym., 2012, 339, 341-343.)

Empatiaa edistävä musiikillinen toiminta tulee Crossin ym. mukaan olla vuorovaikutteista. Lasten vuorovaikutukselliset musiikilliset improvisaatiot tulisivat olla enemmän toisille-suunnattuja kuin itselle suunnattuja. Lasten musiikillinen toiminta tulisi olla yhteistä, toisistaan riippuvaista. Musiikillinen vuorovaikutus voi tarjota merkittävän alustan sensitiivisyydelle, vahvistaa luovan empatian kokemusta ja yleistä kykyä empatiaan vuorovaikutuksessa olevien soittajien välillä. (Cross ym., 2012, 342-343.)

5. Pohdinta

Käsittelin tässä kandidaatintutkielmassa varhaisiän musiikkikasvatuksen vaikutuksia lapsen empatian kehittymiselle. Toteutin tutkielmani kuvailevana kirjallisuuskatsauksena. Tutkielman pohjalta voidaan todeta, että musiikki ja empatia ovat läheisesti yhteydessä toisiinsa ja musiikilla voi olla tärkeä rooli lapsen empatian kehittämisessä. Tulokset osoittivat, että jo lyhyen musiikkijakson aikana voidaan tukea lapsen empatian kehittymistä. Pysyvät tulokset edellyttävät kuitenkin, että musiikkitoiminta on systemaattista, tavoitteellista sekä hyvin suunniteltua. Koska musiikillinen empatia kehittyy musiikillisen ymmärryksen myötä, musiikillista ymmärrystä tulisi välittää lapsille monipuolisen musiikkikasvatuksen avulla. Varhaisiän merkitys lapsen empatian kehittämisessä on suuri, sillä varhaisiällä opitut asiat voidaan omaksua ja oppia helpommin ja niillä voi olla pitkäaikaisia seurauksia myöhemmälle oppimiselle.

Varhaisiän musiikkikasvatusta on suhteellisen vaivatonta toteuttaa arjen eri tilanteissa ja joskus se voi olla myös spontaania. Pienten lasten musiikkikasvatus sisältää usein lyhyitä ja spontaaneja arjessa tapahtuvia tuokioita. Varhaisiän musiikkikasvatuksen avulla voidaan kehittää lapsen empatiaa luontevalla tavalla ja sen yhtenä tavoitteena tulisikin olla lapsen kokonaisvaltaisen empatian kehittäminen.

Empatiaa edistävän musiikkitoiminnan tulee olla vuorovaikutteista, toiminnallista sekä leikinomaista. Empatian kehittymisen kannalta on tärkeää, että toiminta sisältää empaattista vuorovaikutusta, läheisyyttä ja kosketusta. Empatiaa kehittävä musiikkitoiminta sisältää laulamista, laululeikkejä, musiikin kuuntelua, yhteismusisointia ja tilanteista keskustelemista. Luova musiikkitoiminta sisältää improvisaatiota, jossa lapsi itse improvisoi musiikkia tai jossa musiikki toimii luovuuden virittäjänä. Näin empaattinen luovuus voi kehittyä.

Empatiaa edistävän musiikkitoiminnan tulee sisältää jäljittelyä, jonka kautta voi mahdollisesti jakaa toisen mielentiloja ja tätä kautta kokea empatiaa. Toiseksi, toiminnassa tärkeää on synkronointi, johon liittyy myös jaettu intentionaalisuus. Jaettu intentionaalisuus on keskeinen tekijä vuorovaikutuksellisessa musiikin tekemisessä. Yksilöllisten pyrkimysten sulauttaminen yhteisiin, jaettuihin pyrkimyksiin voi olla tulosta aidosta, esteettisestä kokemuksesta, jossa soittajat ovat täysin syventyneitä musiikkiin. Synkronisaatiolla voi olla tärkeä vaikutus empatian kannalta, sillä se voi auttaa mukautumaan toisen henkilön sisäiseen tahtiin. Lisäksi

yhteinen musiikin tekeminen vaatii joustavuutta, jota tarvitaan myös oman tunnetilan mukauttamisessa toisen tunnetilaan.

Ihmisyteen kasvamisessa empatia on tärkeä oppimisprosessi ja nyky-yhteiskunnassamme vuorovaikutustaidot ja empatia ovat yhtä tärkeitä. Tätä myötä musiikin merkitys yhteisöllisenä voimavarana korostuu. Musiikki lisää ihmisten välistä yhteisymmärrystä, prososiaalisuutta ja altruistista käyttäytymistä. Musiikin kautta voidaan kokea monenlaisia tunteita hyvin kokonaisvaltaisesti eikä siihen välttämättä tarvita sanoja. Lapsen ei siis tarvitse osata viestiä sanallisesti voidakseen kokea musiikkia ja empatiaa kokonaisvaltaisesti. Musiikki on universaali kieli, joten se voi koskettaa kaikkia lapsia. Musiikin asemaa universaalina empatian kielenä tulisi korostaa nykyajan yhteiskunnassa, jossa monikulttuurisuutta kohdataan yhä enemmän. Musiikin sosiaalinen luonne ja yhteisöllisyyteen tähtäävä musiikkitoiminta voi luontevasti yhdistää lapsia, riippumatta heidän taustoistaan.

Varhaisiän musiikkikasvatuksen osalta kodilla ja päiväkodilla on suuri rooli. Jokaisella lapsella on oikeus saada omalle kehitystasolleen sopivaa musiikkikasvatusta, sillä se on osa lapsen kokonaisvaltaista kasvua. Kasvattajalla tulee olla tietoa musiikkikasvatuksen merkityksestä ja siitä, miten sitä voi toteuttaa. Kasvatusalan ammattilaisten tulisi aloittaa tarkastelemaan musiikkikasvatuksen tavoitteita ja arvoja, jotta ymmärrys ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta ja empatiasta lisääntyy (Elliot, 2015, 189).

Pyrin siihen, etteivät omat intressini tai esiolettamukseni minulle tärkeää aihetta kohtaan vaikuttaisi tutkimukseen. Tieteelliset, kansainväliset lähteet lisäsivät tutkimukseni luotettavuutta. Käytin monipuolisesti englanninkielistä lähdekirjallisuutta. Kirjallisuuden kääntäminen suomeksi toi kuitenkin omat haasteensa tekstin sujuvuuden kannalta. Haastavaa oli myös yrittää kääntää tekstiä suomeksi niin, ettei alkuperäisen kirjoittajan sanoma muuttuisi. Tutkimukseni keskeiset käsitteet empatia ja varhaisiän musiikkikasvatus ovat erittäin laajoja käsitteitä ja olikin haastavaa käsitellä ne mahdollisimman tiiviisti, mutta kuitenkin kattavasti. Aluksi tarkoitukseni oli empatian sijaan käsitellä empatiataitoja mutta lähdekirjallisuudessa empatiataitojen sijaan puhuttiin empatiasta. Tekijänoikeudet olen huomionnut viittaamalla jokaiseen käyttämäni lähteeseen oikeaoppisesti.

Musiikin ja empatian suoraa yhteyttä toisiinsa on tutkittu melko vähän. Tutkimusta kokonaisvaltaisesta empatian kehittymisestä musiikkikasvatuksen avulla tarvittaisiin siis paljon lisää. Jatkotutkimusta voisin itse toteuttaa tulevassa pro gradu -tutkielmassani.

Nimenomaan varhaisikäisten empatian kehittymistä olisi tärkeä tutkia enemmän, sillä pienet lapset ovat keskellä prosessia, jossa heidän empaattiset valmiudet alkavat kehittyä. Musiikkikasvatus on yksi tärkeä väline empatian kehittämisessä mutta empatian kokonaisvaltainen kehittyminen tulisi ulottua myös musiikillisen kontekstin ulkopuolelle.

Lähteet

- Aaltola, E. (2017). Miksi empatia? Teoksessa Aaltola, E. & Keto, S. (2017). Empatia: Myötäelämisen tiede. Into Kustannus Oy: Helsinki.
- Aaltola, E. & Keto, S. (2017). Empatia. Myötäelämisen tiede. Into Kustannus Oy: Helsinki.
- Alasuutari, P. (2011). Laadullinen tutkimus 2.0. Vastapaino: Tampere.
- Denney, A. & Tewksbury, R. (2012). How to Write a Literature Review. Journal of Criminal Justice Education. Volume 24, 2013 - Issue 2. Viitattu 30.3.2019
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10511253.2012.730617>
- Cross, I., Laurence, F. & Rabinowitch, T-C. (2017). Empathy and creativity in group musical practices: Towards a concept of empathic creativity. Teoksessa McPherson, G., Welch, G. F. & McPherson, G. E. (2012). The Oxford handbook of music education: Volume 2. Oxford University Press: New York
- Elliott, D. J. (2014). Music matters: A philosophy of music education (Second edition.). Oxford University Press: New York.
- Eskola, J. & Suoranta, J. (1998). Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino: Tampere.
- Hallam, S. (2010). The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. International Journal of Music Education 28(3) 269–289. Viitattu 23.1.2019
<http://journals.sagepub.com.pc124152.oulu.fi:8080/doi/pdf/10.1177/0255761410370658>
- Kallio, H. (2016). Tutkimus: Suomalaiset ovat lähes maailman huonoimpia asettumaan toisen ihmisen asemaan. Kaleva. Viitattu 26.3.2019
<https://www.kaleva.fi/uutiset/kotimaa/tutkimus-suomalaiset-ovat-lahes-maailman-huonoimpia-asettumaan-toisen-ihmisen-asemaan/740904/>
- Kalliopuska, M. & Ruokonen, I. (1993). A study with a follow-up of the effects of music education on holistic development of empathy. Perceptual and Motor Skills 76 (1993) 131-137. Helsingin yliopisto.
- Karppinen, S., Puurula, A. & Ruokonen, I. (2007). Elämysten alkupoluilla: Lähtökohtia alle 3-vuotiaiden taidekasvatukseen. Finn Lectura: Helsinki.
- Kauppila, R. (2006). Vuorovaikutus- ja sosiaaliset taidot: vuorovaikutusopas opettajille ja opiskelijoille. PS-kustannus: Jyväskylä.
- King, E. & Waddington, C. (2017). Music and Empathy. Routledge: Abingdon.

- Kirschner, S. & Tomasello, M. (2010). Joint music making promotes prosocial behavior in 4-year-old children. *Evolution and Human Behavior* 31 (2010) 354–364. Viitattu 31.1.2019 https://www.eva.mpg.de/psycho/pdf/Publications_2010_PDF/Kirschner_Tomasello_2010.pdf
- Kiviniemi, K. (2015). Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa Valli, R. & Aaltola, J. (toim.) (2018). *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II: Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. PS-kustannus: Jyväskylä.
- Laurence, F. (2017). Prologue: revisiting the problem of empathy. Teoksessa King, E. & Waddington, C. (2017). *Music and Empathy*. Routledge: Abingdon.
- Lindeberg-Piironen, A. (2017). Mistä on musiikki tehty? Teoksessa Lindeberg-Piironen, A. & Ruokonen, I. (toim.) (2017). *Musiikki varhaiskasvatuksessa -käsikirja*. Classicus: Helsinki.
- Lindeberg-Piironen, A. & Ruokonen, I. (toim.) (2017). *Musiikki ja me*. Teoksessa Lindeberg-Piironen, A. & Ruokonen, I. (toim.) (2017). *Musiikki varhaiskasvatuksessa -käsikirja*. Classicus: Helsinki.
- Lindeberg-Piironen, A. & Ruokonen, I. (toim.) (2017). *Lapsi ja musiikki*. Teoksessa Lindeberg-Piironen, A. & Ruokonen, I. (toim.) (2017). *Musiikki varhaiskasvatuksessa -käsikirja*. Classicus: Helsinki.
- Lindeberg-Piironen, A., Ruokonen, I. & Pantsu, L. (2017). *Musiikkitoiminnan suunnittelu*. Teoksessa Lindeberg-Piironen, A. & Ruokonen, I. (toim.) (2017). *Musiikki varhaiskasvatuksessa -käsikirja*. Classicus: Helsinki.
- Lindström, T-E. (2011). Ihmiskäsitys musiikkikasvatuksen filosofian kehyksenä. Teoksessa Louhivuori, J., Paananen, P., Fredrikson, M. & Väkevä, L. (2011). *Musiikkikasvatus: Näkökulmia kasvatukseen, opetukseen ja tutkimukseen*. Suomen musiikkikasvatusseura - FiSME r.y: Jyväskylä.
- Louhivuori, J. (2011). Näkökulmia musiikkikasvatuksen merkityksiin. Teoksessa Louhivuori, J., Paananen, P., Fredrikson, M. & Väkevä, L. (2011). *Musiikkikasvatus: Näkökulmia kasvatukseen, opetukseen ja tutkimukseen*. Suomen musiikkikasvatusseura - FiSME r.y: Jyväskylä.
- Marjanen, K. (2011). *Musiikkitoiminnan suunnittelu varhaisiän musiikinopetuksen näkökulmasta*. Teoksessa Louhivuori, J., Paananen, P., Fredrikson, M. & Väkevä, L. (2011). *Musiikkikasvatus: Näkökulmia kasvatukseen, opetukseen ja tutkimukseen*. Suomen musiikkikasvatusseura - FiSME r.y: Jyväskylä.

- Molnar-Szakacs, I. (2017). Music: the language of empathy. Teoksessa King, E. & Waddington, C. (2017). Music and Empathy. Routledge: Abingdon.
- Ockelford, A. (2017). Towards a developmental model of musical empathy using insights from children who are on the autism spectrum or who have learning difficulties. Teoksessa King, E. & Waddington, C. (2017). Music and Empathy. Routledge: Abingdon.
- Opetushallitus. (2014). Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Suomen Yliopistopaino Oy: Tampere. Viitattu 24.3.2019
https://www.oph.fi/download/163781_esiopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Opetushallitus. (2016). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Suomen Yliopistopaino Oy: Tampere. Viitattu 21.3.2019
https://www.oph.fi/download/179349_varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet_2016.pdf
- Rabinowitch, T-C., Cross, I. & Burnard, P. (2012). Long-term musical group interaction has a positive influence on empathy in children. Psychology of Music 41(4) 484–498. Viitattu 23.1.2019
<http://journals.sagepub.com.pc124152.oulu.fi:8080/doi/pdf/10.1177/0305735612440609>
- Ruokonen, I. (2007). Musiikki lapsen minuuden vahvistajana ja maailman rakentajana. Teoksessa Karppinen, S., Puurula, A. & Ruokonen, I. (2007). Elämysten alkupoluilla: Lähtökohtia alle 3-vuotiaiden taidekasvatukseen. Finn Lectura: Helsinki.
- Ruokonen, I., Rusanen, S & Välimäki A-L. (toim.) (2009). Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa: Iloa, ihmettelyä ja tekemistä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Yliopistopaino Oy: Helsinki.
- Ruokonen, I. (2009). Musiikillista oppimisympäristöä luomaan. Teoksessa Ruokonen, I., Rusanen, S & Välimäki A-L. (toim.) (2009). Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa: Iloa, ihmettelyä ja tekemistä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos: Helsinki. Yliopistopaino Oy.
- Ruokonen, S. (2017). Lapsen musiikillinen maailma. Teoksessa Hujala, E. & Turja, L. (toim.) (2017). Varhaiskasvatuksen käsikirja. PS-kustannus: Jyväskylä.
- Salminen, A. (2011). Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyypeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopisto. Viitattu 30.3.2019
https://www.univaasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf
- Seppänen, E., Tarvonen, L. & Lindeberg-Piironen, A. (2017). Musiikkiliikunta. Teoksessa Lindeberg-Piironen, A. & Ruokonen, I. (toim.) (2017). Musiikki varhaiskasvatuksessa - käsikirja. Classicus: Helsinki.

Vamory. (2016). Varhaisiän musiikkikasvatuksen tavoitteet. Varhaisiän musiikinopettajat ry.
Viitattu 13.2.2019 <http://www.vamory.fi/mita.php>